

נייר עמדה - קידום לימודי ההומניסטיקה

מאת: ד"ר איילת אבן עזרא

שמעתי היום כמה וכמה הצעות להצלת מדעי הרוח שסבבו סביב הרעיון של לחזור להיות פקולטה מכינה (קולג' לליברל ארטס) ולעשות זאת באופן מחייב "מלמעלה". הנוסח היה משהו מעין זה: הסטודנטים לא באים אלינו אלא להנדסה; הבה נכריח אפוא את הסטודנטים להנדסה לקחת קורסים במדעי הרוח כחלק מהתואר שלהם. הם יקבלו קצת מה"כלים" הנחוצים כל כך שמדעי הרוח מספקים וייצאו בני תרבות ואזרחים טובים יותר, ואילו אנחנו ניתפס כנחוצים וכמשרתים את כלל האוניברסיטה ונקבל את התקנים היקרים ללבנו כל כך.

הרעיון הזה בעייתי מכמה בחינות:

ראשית, המאמץ לכפות על אחרים להכיר בכך שאתה רלבנטי ונחוץ הוא מלאכותי ודינו גויעה מהירה אם אמנם אינך כזה באמת. חברות מכירות - באטיות בדרך כלל - בערכם האמיתי של דברים. כשהבגרות או התואר הראשון לא יעידו על שום דבר אמיתי (גם מעמד חברתי הוא דבר אמיתי), הצורך בהם ייעלם גם הוא. אם הכלים שאתה מספק אמנם נחוצים ומסופקים בלעדית על ידך, הם יידרשו. אם החוגים האחרים או שוק העבודה אמנם זקוקים לכלים שאנו מלמדים, לא נצטרך להוכיח להם שהם נחוצים. הם יבואו אלינו. נכון, יש צורך בכישורי כתיבה וטיעון מפותחים בעולמנו, בניתוח טקסטים ובחשיבה ביקורתית פוליטית. אבל אין טעם להסביר בהתנשאות שרק מדעי הרוח מכשירים לכך, מכיוון שזה לא נכון בחלקו, וכולם יודעים זאת. גם אילו היה נכון, לא היה צורך בפקולטות שלמות כדי ללמד את הכישורים המסוימות הללו. ואחרון אחרון: הכישורים הללו נחוצים מאד, אבל צריכים ללמוד אותם כבר בבית הספר ובית הספר התיכון, כלומר בגיל שבו אכן לומדים בקולג' לליברל ארטס - לפני גיל עשרים.

כל זה לא אומר שאין צורך בכישורים האלה בדרגה גבוהה, וגם לא שאין צורך גם בכישורים ספציפיים יותר (היסטוריה צבאית של סין המאה השמונה עשרה, למשל), כאלה שדורשים הכשרה ארוכה, מעמיקה וממוקדת. כלי התקשורת, ספקי תוכן, להוטים אחרי תוכן וכך גם לקוחותיהם: לסיפורים

ולעובדות יש ביקוש עצום. יש באמת צורך במומחים שמסוגלים לניתוח תהליכי עומק חברתיים, חשיבה ביקורתית וידע היסטורי ספציפי, בין אם להכנת סרטים היסטוריים, לפאנל בטלוויזיה, ליעוץ למשרד הממשלה או לצורך שיחות דיפלומטיות או שיחות סלון: מפליאה אותי לעתים התכיפות בה אנשים שלהם אני מצותתת באוטובוסים משתמשים במידע היסטורי נכון או שגוי בויכוחים או בשיחות טלפון. כמו במאה השלוש עשרה, דווקא בתוך מה שנחווה כטביעה בים של ידע, ספקים מורשים של עובדות נעשים מבוקשים. נכון, כל הידע נמצא שם, אבל לכו תמצאו אותו ותדעו אם הוא אמין. מדהים אותי לפעמים עד כמה הסטודנטים שלנו מעדיפים לכתוב מייל לאדם בעל סמכות כדי למצוא פריט מידע כלשהו, כאשר אני מוצאת אותו בחיפוש גוגל תוך שניות. יש צורך ועניין בידע מתחום מדעי הרוח. האוניברסיטה אינה הספקית הישירה שלהם בדרך כלל, אלא תסריטאים, עיתונאים, בלוגרים ועוד. אבל המקור הראשוני של שרשרת הידע צריך להיות באוניברסיטה והאנשים שהיא מכשירה ומסמיכה.

שנית, ראוי ביותר לאדם כאדם ללמוד היסטוריה, ספרות וכיוצא באלה, ממש כשם שראוי לו ללמוד ביולוגיה, פיזיקה וכימיה. זאת, מפני שזה עולמו וטבעי – אפילו הכרחי מבחינה אבולוציונית - לרצות ללמוד על העולם. בעולם האמיתי אין רק מספרים ואנגלית, מתכות, חידקים וכוחות כבידה, אלא גם רעיונות, חוקים, מסמכים ושירים. עלינו לצייד את ילדינו בהיכרות בסיסית עם העולם הזה וביכולת להבין אותו, על כל חלקיו, ובתוך כך להבין את עצמם. עלינו לאפשר להם לא רק להכיר את מושאי המחקר עצמם, דהיינו להיחשף לחוויה של קריאה "סתם" בספרים משובחים, האזנה למוזיקה מרוממת, התבוננות בעבודת אמנות מרגשת או תצפית בבעלי חיים מרתקים. עליהם גם להתנסות בחשיבה מחקרית עליהם (כאן אני מכוונת לכל המקוננים על כך שבספרות לומדים על תקבולת כיאסטית במקום להנות רק מ"השיר עצמו"). מה מבנה העצמות שמאפשר לציפור לעוף? מה מבנה הסיפור שמאפשר לו לגרום לקוראת לאבד באופן פלאי תחושת מקום וזמן? איך פועל מנוע הידראוולי? איך פועל שיר? איך מפעפעים חומרים דרך קרום התא? איך מתרחשת הגירה? איך משתנה חומר במגע עם חומצה? איך משתנה חברה חקלאית לעירונית? איך משתנות שפות? ממה בנויות מלים? ממה בנויים צמחים? כדי להתנסות בשאלות האלה צריך מושאים קונקרטיים: שלד

אמיתי של ציפור; מנוע; שיר מסוים; התרחשות היסטורית מסוימת, ואנשים המכירים אותם היטב, ולא רק "כלים". אי אפשר ללמוד בישול מהיכרות תיאורטית עם קערות ותנורים. צריך לבשל באמת.

ויש גם פשוט עניין, והוא צורך אמיתי וחשוב שאין לזלזל בו. אנחנו חיים בחברה שעסוקה בזיהוי (והמצאת) צרכים פיזיים ורגשיים ובסיפוק שלהם. אין צורך להתנגד לכלכלה הזו, אלא להצטרף אליה. לאדם יש גם בטן וגם שכל. כמו שמדגיש אריסטו עצמו, כל בני האדם משתוקקים לדעת, ותשוקות אינן דבר רע. לימוד מדעי הטבע והרוח צריך להנכיח את הרעב הזה ולספק אותו לאורך רצף של מוצרים, מחטיפים (תשבצים/ סודוקו) דרך מזנונים (כתבות ומגזינים פופולרים) ועד מסעדות גורמה של הרצאות ולימודים ברמה גבוהה.

חשוב, מהנה ומועיל ללמוד. יש לעשות זאת גם במסגרת. אמנם, "הידע מצוי בקצות האצבעות" ואינטרנט אינטרנט אינטרנט. באינטרנט ישנם גם סרטוני אימון אירובי בשפע, אך הרשו לי להניח שרובכם המכריע אינם מתאמנים בדבקות מול המסך. מכוני הכושר והמאמנים האישיים רק פורחים. אפשר היה ללכת לספריה ולקרוא חינם באנציקלופדיה גם לפני האינטרנט. אבל אם אין יודעים מה לחפש ומה טעמו גם לא מחפשים אותו, ולחיפוש ולמידה משמעותית דרושה משמעת עצמית שאין לרוב המוחלט של האנשים. רובנו זקוקים למרחב וזמן מיוחדים, לסביבה חברתית-רגשית ולמחויבות על מנת לעשות משהו – ובקצרה, למסגרת. החלומות על כיתות וירטואליות התפוגגו כבר בתחילת המאה שלנו וביתר שאת בימי הקורונה: אנחנו זקוקים לסביבה שמגרה יותר משני חושים, למתח חברתי, להתרגשות.

לא זו בלבד, אלא שכדאי גם להתנסות במסגרת כזו בלמידה מגוונת באופן מאולץ לתקופה מסוימת. כדי לגלות את היופי בתחום מסוים, מתימטיקה למשל, או נגינה על כינור, נחוצה התמדה ובעיקר דרוש מפגש רצוף ומגוון כדי שלא לפסול אותו מראש. אבל, וזו הנקודה הקריטית, המסגרת הזו אינה צריכה להיות האוניברסיטה, אלא החינוך היסודי והתיכוני. תריסר שנים תמימות וארוכות מאד מבלים ילדינו במערכת החינוך ולומדים בין השאר דברים שאינם נוטים אליהם. שם המקום להתנסות ולרכוש ידע בסיסי, ובתוך כך לגלות לאן נוטה לבנו וגם מה איננו אוהבים, או להיות מרותקים מדברים שלא

חשבנו שהם מעניינים. שם המקום ללמוד להיות "בני תרבות". אחרי שנים ארוכות כאלה ושירות צבאי של שלוש שנים נוספות, יש זמן, סופסוף, להתמקד. יבוא ויאמר איש: כן, אז כשאני הייתי בגימנסיה באמת יצאנו עם ידע כללי עשיר ביותר, אבל היום יוצאים ממערכת החינוך בורים גמורים. התשובה איננה באוניברסיטה. התוצאה העיקרית של מהלך מחשבה כזה היא בעצם הארכת זמן הלימודים הכלליים והארכת הילדות, בהבדל הקריטי שכעת הוא על חשבוננו של הלומד. הוא מאריך את הלימודים ויתאים רק למי שיכול להשקיע בעוד ועוד שנות לימוד ועוד שעות מלצרות או תלות בהורים. במקום להוציא עוד עשרות אלפי שקלים, שפרו את החינוך התיכוני.

אל האוניברסיטה בישראל מגיעים בתואר הראשון בדרך כלל צעירים אחרי גיל עשרים בשלב שבו הם מחפשים דרך בחיים: רוחנית ו/או מקצועית.

אנחנו יכולים וצריכים לעזור להם במטרה הראשונה: ללמוד על העולם, ובפרט מדעי הרוח, שקול לעתים להרבה יותר מטיוול בהודו או דרום אמריקה, ודאי שהוא מעורר את הנפש יותר מקורס קבלה למתחילים מפוקפק כלשהו ועבור חלק מבני האדם, גם יותר ממדיטציה. הוא מספק גם צרכים הקשורים לבניית זהות אישית וקולקטיבית, גם אם תרומתו לבניית זהויות לאומיות מן המאות הקודמות כורסמה משמעותית. חשבו על הפריחה בלימודי ארכאולוגיה ותנ"ך בעשורים הראשונים של מדינת ישראל; על הכנסים המפוצצים בעשרות מאזינים של לימודי קוויריות ומגדר בעשור הראשון של המאה ה-21. וישנן גם אופנות מתחלפות: הפריחה הנוכחית בלימודי קוריאנה בעקבות שגעון סדרות הטלוויזיה הקוריאניות, או לימודי הודו העמוסים בתקופת הפריחה של התרמילאות להודו בשנות התשעים. כל אחד מהם הדהד פריחה רחבה יותר של עניין שחרגה מהאוניברסיטה, אבל היה באוניברסיטה כבר מישהו כדי לספק אותו עבור מי שרצו יותר.

אל התואר השני מגיעים פעמים רבות תלמידים שיש להם כבר פרנסה ומשפחה כי "משבר גיל הארבעים" ו"תמיד אהבתי...". אנחנו יכולים וצריכים לספק גם את הרצון שלהם בהכנסת משהו חדש מלא תשוקה ומשמעות לחייהם. כמו מאמן הכושר האישי התובעני, אין צורך להפוך לתובעניים פחות, ההיפך. אך במקביל, עלינו להילחם כדי שירשו לאלו ולאלו לעשות זאת בזמן שאפשר לרכוש במקביל לו מקצוע אחר. אין שום סיבה אמיתית לחובה המלאכותית לסיים את התואר בשלוש שנים. אדרבא,

צריך שאפשר יהיה לעשות אותו גם בעשר שנים. איכותו לא תיפגע ורבים רבים יותר יוכלו להרשות זאת לעצמם. אם כלל לא יסיימו את התואר או יאריכו אותו עד אין קץ, אין לקנוס איש על כך: אנחנו נתנים והם מקבלים מה שאפשר, וכך צריך להיות.

אנחנו יכולים לעזור באופן מוגבל גם במטרה השניה, המקצועית, אם הם חפצים להיות מורים להיסטוריה/ספרות/אמנות בעצמם, בכל מסגרות הפצת הידע, כמו שקורה בכל מסגרות הפצת הידע הלא-אוניברסיטאי, מנגינה בפסנתר ועד צורפות. אוניברסיטה צריכה להיות ראש של פירמידה אמיתית, וכאן אני שבה אל ימי הביניים ואל האופן שניסו לעצב את הפקולטה לתיאולוגיה האפיפיוריים: היא מעיין הידיעות, ממנו יוצאים הנהרות, המתפצלים לנחלים, לפלגים ולזרזיפים המשקים את הארץ. בספרים שיתרגמו ויכתבו אנשי האוניברסיטה יקראו וישתמשו מורי התיכון. החוקרים יכשירו את המורים, בדיוק כמו בכל תחום אחר. גיטריסטים וירטואוזים מלמדים גיטריסטים אחרים ואלו לבסוף מופיעים באירועים קטנים ורוב זמנם ילמדו ילדים קטנים ומבוגרים חובבים. מעט מאלו יהיו סוליסטים או אפילו ילוו את גדולי הזמרים, אבל לכולם תהיינה שעות מלאות יופי, הישג ומוזיקה, ואפשרות סבירה להתפרנס. הבעיה אינה השאלה "מה תעשה עם זה?" אלא שהתשובה "אהיה מורה" אינה מספקת. היא שייכת אפוא להיבטים רחבים יותר של מעמד המורים בתיכון ולנתק בין האוניברסיטאות והחברה החילונית הישראלית הנוכחית באשר להשתלבותה במשבצת הרווחה האישית והרוחנית, זו המתמלאת בשיעורי יוגה וטיולים בחו"ל, אך משאירה הרצאות במוזיאון לבני גיל הזהב (שמדגימים שניתן לשאוב מהן הנאה לא מעטה). המאמץ לחזק את לימודי מדעי הרוח חייב אפוא ללכת יד ביד עם המאמץ ללמוד מדע בסיסי (לדעת ממה עשויים מים, ולא רק לפתור תרגילי מתמטיקה) ולהיחשף ולתרגל אמנות ותנועה. שיעורי ההיסטוריה והספרות עוברים כעת את מה שעברו שיעורי המלאכה, הציור והמוזיקה לפנייהם.

מי שבאים ללמוד קפוארה, קרמיקה או ציור אינם עושים זאת כי מישהו הכריח אותם לקחת נקודות קפוארה נוספות בבית הספר או באוניברסיטה. הם עושים זאת כי הם רוצים. מדריכיהם במתנ"ס התמחו בכך כי רצו מאד. עבור חלק מבני האדם, לימודי היסטוריה או אמנות הם מהנים ומרחיבי נפש

ואף מחדדים את האפשרות להתנהל בעולם ולהבינו. עבור אחרים ממלאים זאת משחקי כדורגל, וזה רק הגיוני ויפה. חלק ניכר מבני האדם (לא כולם) סקרנים מטבעם, ממש כשם שחלק ניכר מבני האדם (לא כולם) נהנים לנוע מטבעם. אין סיבה להתמרמר על מיעוט תקנים לרקדנים מקצועיים ואין ועדות אחוזות פניקה על "שיקום מצב המחול". יש אמנים המציגים במוזיאונים ומתפרנסים מכך, אבל רוב רובם מלמדים ומפיצים את הדבר שהם אוהבים לעשותו. איש אינו מתאונן על כמות התקנים לאמנים מובילים, לזמרים פופולריים או למשוררים. ביצוע בתחומים הללו רווחי למעטים בלבד וגם אלו משלימים שעות בהוראה. רבים אוהבים לשחק. מעטים יילכו לבתי ספר למשחק. מעטים מאד יעבדו כשחקנים בתעשייה. זה טבע הדברים.

יאמר מישהו, אבל אם כך, יבואו לאוניברסיטה רק מעטים. אין בכך בעיה עקרונית. הסיבה שרבים מידפקים על שערי בצלאל או בית הספר לקולנוע למרות שגם עם התואר הזה אין המון "מה לעשות" היא בין השאר שאין שישה כאלה בארץ. ישנם תחומים יפים וטובים של הפעילות האנושית שבהם נמסרים ידע וכישורים ממורים לתלמידים שהם אמנם קטנים ואין בהם מומחים רבים, וזה בסדר גמור. חוג להתעמלות אמנותית תמצאו כמעט בכל מתנ"ס. מתעמלות ברמה אולימפית - מעט שבמעט. גם הן אחרי תקופת זהב קצרה של פעילות הופכות למאמנות ומדריכות ברשת החינוך הרחבה שממנה הגיעו.

עם זאת, כדי להגיע לרמה "אולימפית" יש צורך במסה קריטית מסויימת. גם אם מצב האוכלוסייה, וצרכיה זקוקים רק למומחה אחד להיסטוריה של המאה ה-20 למשל, המחקר שלו או שלה ייפגם משמעותית אם לא יהיה מספר מסוים של חוקרים נוספים מאותו התחום ומתחומים משיקים לו וגם ההכשרה תיפגם משמעותית: הקהילה המדעית והגיוון בה הכרחיים. יש גבול למה שיכול אדם אחד ללמד באופן איכותי. המצב הזה אינו ייחודי למדעי הרוח. גם בפקולטה למנהל עסקים, כדי "להרים" תכנית איכותית יש צורך במומחה למימון, מומחה לשיווק וכיוצא בזה. אדם אחד פשוט לא מספיק, לא להכשרת הדור הבא ולא לקיום מחקרו שלו. מספר החוקרים אינו צריך להיות תלוי אפוא במשתנה של מספר הסטודנטים, אלא במשתנים אחרים. אבל האמת היא שזוהי בעיה לא אמיתית כרגע, מפני שמצבנו טוב בהרבה משל התעמלות המכשירים או לימודי הקלרינט: היסטוריה, תנ"ך, לשון וספרות

הם עדיין מקצועות חובה בבית הספר, גם אם הם מתמעטים והולכים. עלינו - ולא על המכללות להוראה - להכשיר את מי שאוהבים את התחומים הללו ומעוניינים להעביר אותם ואת האהבה אליהם הלאה. ובהכרח, עליהם לקבל תגמול ראוי שיאפשר להם לחיות בכבוד, כמו כל בעל מקצוע.